

КАРЕЛ ХИНЕК МАХА (Karel Hynek Mácha, 1810 – 1836) е сред най-често срещаните имена на страниците на сп. „Славянски диалози“, което съвсем не е случайно. Първопричината е, че е сред най-убедителните примери за това какво означава понятието „поетически гений“ – той заговаря на литературен език, непознат до онзи момент в една страна, която от два века е не само политически асимилирана от Хабсбургите, но и в която немският език е имал привилегиата да бъде почитан като език на философията и на литературата. Името на Маха по традиция се свързва с поетиката на Романтизма и с раждането на модерната чешка поезия, но той е автор на стойности художествени произведения в областта и на прозата.

Достояние на българския читател са вече и редица разкази на Маха, които заедно с поемата *Май* и представителни за неговата поезия философско-лирически стихотворения са включени в тома, озаглавен *Избрано* (София: Парадокс, 2018).

Преди да публикува култовата си творба *Май* (*Máj*, 1836) и само година преди да напусне този свят, Маха създава своя единствен роман – *Цигани* (*Cikáni*, 1835), за чието авторство и днес продължават да се водят спорове. Усъмняването дали неговият приятел Карел Сабина, също писател, има участие в изграждането на текста, се дължи на факта, че произведението е публикувано едва през 1857 г., т.е. двадесет години след смъртта на Маха. Сред най-убедителните аргументи в защита на авторството на Маха са както сюжетната линия и наличието на ключови мотиви, които са основополагащи и в *Май*, така и самият изказ, специфичният синтаксис, поетическата имагинация, която е чужда на Сабина – белетрист, публицист и литературен критик. И тук, както и в *Май*, драматизмът в съдбата на героите е отзвук на екзистенциалната тревожност и безнадеждност, които съпътстват Маха през целия му твърде кратък живот. Неговите герои са белязани от стигмата на незаслужено страдание. Притихналата в прелест и тайнственост природа е сцената на трагедията на достойни хора, способни на силна и всеотдайна любов и пренебрегващи всякакви самосъхранителни граници.

**Афиш на филма *Цигани*
по едноименния роман на
К. Х. Маха (премиера 1922)**

Романът *Цигани* е непознат на българския читател. Изборът на XII глава (от общо петнадесет) е мотивиран от факта, че представя кулминационния момент в развързката на сюжетната интрига и съдържа ключови за Маха мотиви: престъпление и възмездие, обреченост на красотата и любовта. „Бащата убива бащата“ – финалната реплика на младия циганин, огласява един изключително характерен за художествения свят на Маха проблем за бунта срещу патернализма и възплътените в тази идеологема ипостаси на властта.

Сюжетната линия се гради около съдбата на младия циганин, останал в романа без име, но имаме основание да го приемем за алтер его на самия автор, тъй като възплъщава основните характеристики на неговия персонажен модел и по този начин става изразител на една цялостна, вътрешно непротиворечива представа за човешкия живот, която Маха прокарва през всичките си и поетически, и прозаически, и драматургични творби. Героят е отхвърлен и от семейството си, и от обществото – в романа този момент е генератор на сюжетираните събития, които са разгърнати в ретроспективен план именно в XII глава. Предхождащият я разказ има за цел да поддържа наративното напрежение посредством серия от недоизказани или нерешими до онзи момент ситуации, погълнати от водовъртежа на силни и съдбовни страсти. Експресивно пресъздадената емоция на героите никога не е мимолетна – от една страна, тя е израз на някаква непреодолима екзистенциална предопределеност, а от друга, внушението за нейната непреходност е постигнато чрез съучастието на потъналата в своята самотна тишина природата.

Въведение към разказа осъществява характерната за Маха пейзажна картина, която е изградена през погледа на непосредствено присъстващия повествовател. След описанието на дивата гора, високите скали, крепостните руини, сгъстената под тях колиба вниманието е фокусирано върху стария ветеран Барта – разказвача на истории, миловидната Леа и двамата цигани, от чийто разговор става ясно, че от дълго време никой не е виждал някогашната кръчмарка, но затова пък често пъти се мяркала някаква странна жена, която наричали Ангелина. Именно това са и основните герои в сюжетната линия, която ще поведе всички тях към една необратима трагедия. Ангелина ще се окаже не само някогашната кръчмарка, но и любимата на стария циганин, зад чийто самоличност се крие венецианският гондолиер Джакомо – за да отмъсти за своята похитена от графа любима, той ще извърши убийство и ще бъде осъден на смърт. В сцената на XII глава, която предлагаме в български превод, ще се разкрие още една тайна на Ангелина – прельстена от граф Валдемар, тя ще роди мъртво дете. Ема – законната съпруга на графа, страдаща от жестоката му ревност, умира при раждането. Измъчван от угризения, графът не желае да вижда сина си, за да не му напомня за нея, и го дава на Ангелина, а тя го изоставя четиригодишен в гората. Така момчето попада в цигански табор, а тя – вследствие на тежките душевни травми и терзаещата я вина – губи разсъдък си. Изоставеното от нея дете ще бъде разпознато в лицето на младия циганин, който е заподозрян, че е убил графа – своя кръвен баща, за да му отмъсти, задето се е отрекъл от него. Леа, която е била влюбена в младия циганин, се оказва също жертва на графа – Ангелина я отвеж-

да при него, за да му достави похотливо забавление, а това става причина за смъртта на девойката. Писмото на разкаяние, оставено от графа (глава X), разкрива истината, от която следва, че младият циганин наследява неговия замък. Като изразител на авторовата философия за живота, той обаче се отказва от възможността за оholen, но бездуховен живот, облича циганските дрехи и „тръгва на път из широкия свят“.

Романът е екранизиран през 1921 г. под режисурата на Карел Антон.

Жоржета Чолакова

Олга Аугустова в ролята на Ангелина

Хуго Свобода в ролята на Джакомо

ЦИГАНИ

Глава дванадесета

Беше три следобед. В съдебната зала на близкото градче се събираха съдиите и съдебните заседатели. Дъждът беше вече спрял и през разпокъсаните облаци слънцето поглеждаше от време на време към зелената природа, изпращайки немощни лъчи и в съдебната зала през готическите ѝ прозорци. Това беше просторна зала, построена във формата на звезда; на всички страни имаше ниски сводести прозорци в готически стил, а на северната страна беше единственият ѝ вход. От готическия свод на тавана висеше сребърен светилник. Над южния прозорец точно срещу вратата бяха гербовете на града, над останалите прозорци се вееха разноцветни флагове. Покрай прозорците по стените висяха окачени щитове, доспехи и други подобни. Срещу вратата стоеше дълга, покрита с жълто сукно маса, зад която в дълга редица се настаняваха пристигащите в залата членове на съдебния състав; на масата имаше множество книжа, мастилници, пера, попивателни и други такива неща, положени и пръснати на различни места. Служителите от замъка и главният управител също присъстваха. Удари три часът и председателят на съда влезе в залата. Членовете на съдебния състав се поклониха, той зае своето място и по даден знак стражите въведоха в съдебната зала лудата Ангелина. Тъй като я бяха открили до стария дъб, тя също беше незабавно задържана и докарана в близкия град.

С провлачена стъпка, опирайки се на дълъг здрав прът, тя крачеше наред залата; стражите застанаха от двете страни на вратата. Тя се спря в средата, повдигна глава и впери неподвижен поглед през ниския прозорец навън в далечината. Главата ѝ беше забрадена и само някоя посивяла къдрица се виеше по набръчканото ѝ лице и по оголения ѝ, загорял от слънцето, от несгодите на времето и от вятъра костелив врат. Горната половина на тялото ѝ беше покрита само с една груба, окъсана риза, а останалата част от дрехата ѝ се състоеше само от една червена пола. На праметнат през рамото ѝ отдясно наляво тънък ремък висеше торба, в която имаше няколко парченца сух хляб и някой друг плод. След всяка стъпка по белия под оставаха следи от босите ѝ окаляни крака. Цялата ѝ фигура излъчваше някаква крайна упоритост.

Писарят приготви перото си, но първият въпрос на председателя на съда: „Беше ли вчера в къщата на евреина?“, остана без отговор.

– Питам – повтори той – беше ли вчера вечерта в къщата на евреина? Лудата не продума.

– Трябва ли да те уча как се отговаря? – продължи да пита той.

Тя мълчеше, без да помръдне.

– Донесете скамейка! – заповяда председателят на стражите.

Лудата падна на колене и с висок, силен глас извика:

– Не аз, не аз, той беше, той! Не аз, аз съм бедна жена, луда, жалка просякиня; защо ме оставяте да умра от глад? Смилете се над моята неволя, смилете се над моята голота! Дайте милостиня! Милостиня!

Думата „милостиня!“ беше изречена с ужасяващ, неистово звучащ глас; и тя отпусна глава и потъна в дълбоко мълчание.

– Говорì – заповяда председателят, – беше ли в къщата на евреина?

– Не аз, не аз, той беше, той! – отговаряше лудата.

– Какво той? Кой е той? – питаше разследващият.

– Той беше, той беше! Той ме прелъсти – прелъсти ги – всички, всички; не аз, той беше, той прогони детето ми – на него, на него го подава мъртвата луна! – И пак замлъкна.

Като видя, че така доникъде няма да стигне с нея, председателят я запита направо:

– Кой уби граф Валдемар от Борек? Ти знаеш, била си там, когато са копали ямата.

Ангелина се изправи, в очите ÿ, приковани в стената, проблесна страшна мълния и цялото ÿ тяло започна неудържимо да се тресе, но не отговори нищо. Председателят даде знак и стражата въведе в залата двамата цигани.

– Кой от тези двамата? – питаше той.

Лудата вдигна очи и като се хвърли на врата на стария циганин, посочи с пръст към по-младия:

– Той беше! Той беше!

– Значи ти си убиецът на графа на Борек? – попита председателят.

По-младият циганин, който продължаваше да стои със скрита в пазвата си десница, пристъпи напред, без да продума.

– Дясната му ръка беше в кръв, когато го доведоха при трупа на графа – заяви управителят на замъка.

– Покажи дясната си ръка! – заповяда му председателят.

Циганинът стоеше, без да помръдне.

– Стража! – махайки с ръка, се разпореди председателят.

Един от стражите се приближи до младия циганин и като разкъса дрехата му, оголи дясната му ръка и гърдите.

Циганинът стоеше, без да помръдне.

Дясната му ръка беше впита дълбоко в гърдата му, кръвта бликаше от разкъсаната рана и се стичаше по ръката му и по гърдите.

Точно по средата на гърдите си имаше кървавочервен родилен белег с форма на вдигната за клетва ръка.

Присъстващите застинаха и „убиец на баща си!“ се понесе като една обща въздишка от устата на всички в просторната зала.

– Това е моят син, моят син! – викаше лудата Ангелина, която беше видяла белега.

И като се хвърли на врата му, извика:

– Той беше, той беше! – сочейки с пръст към по-стария. – Не аз, не моят син – моят син! Моят син! Той беше! Той беше! – И се спускаше ту към единия циганин, ту към другия, крещейки непрестанно безсмислени думи, докато накрая, напълно изтощена, се свлече между двамата в средата на залата и като шепнеше със заглъхващ глас „моят син! моят син!“, остана да лежи там безпаметна.

Младият циганин пристъпи и като сочеше с окървавената си десница към падналата на земята Ангелина, заговори:

– Да, това е моята майка! За какво да продължавам да крия своя род? Животът няма смисъл за мене. Тя е моята майка! Къщичката, която вие наричате еврейска, някога бе стряха на моята люлка, а високите скали до стария замък бяха стените на моя дом в детството ми. Ала една нощ, бях едва четиригодишен, майка ми ме отведе далече-далече. Два дни и две нощи вървахме все напред; на третата нощ заспах под дърветата в скута на майка ми, а на сутринта бях останал самичък в гъстата гора. Никой не отговаряше на плача ми, на моя зов; цял ден се лутах из гората, но не намирах никакъв изход от нея. Настъпи нощта. Изморен и гладен, залитах из дълбокия дол, докато изведнъж в далечината виждам червено зарево, а малко след това – високи пламъци. Приближавам. Край огньовете лежат хора, скупчени в причудлив безпорядък. Кученце виси на бозката на свиня, прасенце – на вимето на кучка. Деца и жени лежат полуголи в росната трева, покрили телата си само с гъстите си коси, без да имат с какво друго да се завият. Край огньовете лежат брадясали мъже. Ужасяваща мизерия! Това беше цигански катун. И мене, изоставеното дете, те приеха при себе си, и този мъж – посочвайки към по-стария циганин, – стана мой баща и ме учеше, на каквото сам се бе научил – на четмо и писмо.

Дълги години скитах с тях в непрестанна борба с времето, с вятъра и стихииите. Преди половин година двамата с моя спътник, всъщност с моя баща, се отделихме от техния катун; скитахме се из тоя край и случайно стигнахме преди известно време тук, в долината. Веднага познах местността, но не се издадох пред спътника си. Намерих скалната пещера, която от детството си добре помнех, за да пренощуваме, и там срещнах –

без да разпозная тогава в нея моята майка – лудата, тази тук жена. Разпитвах за майка ми, но напразно. С изключение на това, което старият ветеран ми разказа за лудата, която била предишната кръчмарка, никой друг не знаеше нищо. Влюбих се – ах! – И като закри с кървавата си десница пълните си със скръб очи, потъна в дълбоко мълчание. При така бързо случилите се едно след друго събития напълно беше забравил за Леа, но сега, като разказваше, си спомни за нея и огромна мъка налегна сърцето му с цялата си стаявана досега сила. Плачеше за първи път, от както бе на четири години; и когато в очите му не остана вече сълза, капки кръв потекоха по пребледнялото му лице.

– Продължи да говориш, и за нея също – призова го главният управител на замъка, – тя не е вече между живите.

Страховит вик прозвуча от устата на циганина; и той пак потъна в мълчание. Но след малко дойде на себе си и продължи своя разказ:

– Едва вчера лудата, която досега никой не знаеше коя е, за първи път сама разкри, че е била сводница на моята любима и че тя е бившата кръчмарка, и тогава аз разпознах в нея моята майка.

Циганинът млъкна, а Ангелина се надигна – сякаш се беше пробудила от дълбок сън, сякаш изгубеният ѝ разсъдък се бе завърнал – и каза с ясни, разбираеми думи:

– Това е моят син! Моят нещастен син! И аз – аз съм причината за неговото нещастие!

– И значи, ти си убиецът на граф Валдемар от Борек? Всичко свидетелства срещу тебе! – извикаха ужасени председателят на съда и управителят на замъка.

Циганинът не отговори.

– Ето, чети! – заповяда председателят, подавайки му писмото, което бяха намерили у убития граф и което му бе предадено от управителя на замъка. – Може би това ще те накара да признаеш своята страшна вина!

Като в сън циганинът пое подаденото му писмо, разтвори го и започна да чете високо и ясно: „Валдемар Ломецки, граф на Борек, на всички, които четат или слушат четенето на това писмо, изпраща своя поздрав и своята последна воля“.

И циганинът зачете – без прекъсване, като в дълбок унес, без чувство, без промяна на гласа – цялото писмо, докато стигна до думите: „дясната му ръка беше малко по-дълга от лявата...“. При тези думи той започна силно да трепери и продължи да чете бавно с глух, страховит глас, а при думите „Той трябваше да бъде прогонен далеч от моите владения!“, кървавата му десница несъзнателно се сви в юмрук; а когато малко по-надолу прочете: „По белега на гърдите му и по по-дългата му дясна ръка, както и по изкривената му на една страна фигура ще

бъде разпознат“, той отвори длан и я притисна върху белега на гърдите си. Смълча се за миг, потъвайки в дълбок размисъл. След това вдигна кървавата си длан и я притисна силно до челото си, студено като мрамор, а белегът на гърдите му бе останал напълно скрит под отпечатъка на кървавата му десница. Гласът му ставаше все по-тих: „И дори да бъде мой убиец, аз му прощавам и съм...“.

Не продължи нататък. Здравно стискаше сгънатото писмо и очите му се взираха в него. Беше като каменна статуя, впълтила онази най-дълбока скръб, която предвещава отчаяние.

Старият циганин стоеше неподвижен. Лудата слушаше внимателно. В началото беше спокойна, но като чу това, се хвърли на земята и започна да се гърчи като червей по орнаментите на пода. От време на време със стиснат юмрук се удряше по челото и по гърдите, ала устата ѝ не издаваше звук. Но при думите „И дори да бъде мой убиец“, бързо се опомни и като извиси глас, извика:

– Той не е, не е, той не е мой син! Той – той беше! Не аз, не аз – той е убиецът на своя баща!

И като сочеше с пръст към по-младия и викаше „Той беше! Той беше!“, тя се хвърли на гърдите на стария циганин.

Но той я отблъсна и застана в средата на залата. Спокойно и смирено беше лицето му, цялата предишна страховитост и буйна страст бяха изчезнали от него, и пламъкът на отмъщението беше угаснал в погледа и в сърцето му.

– Тази жена е моята някогашна любима! – каза той, сочейки лудата Ангелина. – Вчера я разпознах, тъй като тя самата каза името си; и отмъщавайки на мъжа, който някога я бе прелъстил, аз убих бащата на това момче. Ето това писмо е свидетелство против мен¹.

Той извади навит на руло лист и го подаде на съдиите.

– И след като бъда наказан със смърт за своето престъпление, нека това писмо да служи за спомен и може би и за оправдание на момчето, за да не ме прокллина за смъртта на своя баща, защото за него аз бях много повече баща, отколкото собственият му родител!

Съдиите прочетоха писмото на висок глас; още веднъж попитаха стария циганин дали всичко е така, както е описано в писмото и както сега си признава.

– Да, така е – потвърди циганинът, – това писмо е написано отдавна, много преди да я срещна отново. Тогава не съм си мислил, че някой ден то ще се превърне в свидетелство против мен.

¹ Този израз отпраща към Книга на Иов 16:8: „Ти ме покри с бръчки, за свидетелство против мене“. – Б. ред.

Замлъкна. Настъпи дълбока тишина.

Съдиите стигнаха до единодушно решение и присъдата гласеше: „След три дни да бъде обесен!“.

Лудата лежеше в краката му в несвяст, а младият циганин стоеше тъй, както преди – вцепенен, неподвижен като каменна статуя. Стискаше здраво писмото на убития си баща и очите му бяха вперени в него. Шепнеше глухо без памет, без мисъл несвързани думи:

– Моят баща! Баща ми е прелъстил моята майка – не, той е убил майка ми – чрез майка ми – не чрез майка ми е прелъстил моята любима – прелъстил е любимата на моя баща – моята майка – и моят баща е убил моя баща!

Превод от чешки: **Ангелина Недева**